

folklor/edebiyat - folklore&literature, 2024; 30(4)-120. Sayı/Issue -Güz/Faal
DOI: 10.22559/folklor. 2756

Araştırma makalesi/Research article

Kurban Olgusunun Kültürel Serüveni: Kuramsal ve İşlevsel Bir Çerçeve

Cultural Adventure of the Sacrifice Phenomenon:
A Theoretical and Functional Framework

Ahmet Keskin*

Öz

İnsanın kendinden üstün güçlerle iletişim içinde bulunma ihtiyacı sonucunda ortaya çıkan olguların kültürün, inanışın ve folklorun başlıca çalışma konuları içinde önemli bir tutarı oluşturduğu bilinmektedir. Kutsalla iletişimin en arkaik araçlarından biri olarak beliren, toplumların inanış sistemlerine ve kültürel kabullerine göre biçimlenen kurban olgusu da bu kapsamdaki başlıca çalışma konularından biridir. İnsanlık ve kültür tarihinde insan kurbanından hayvan kurbanına, kanlı kurbanlardan kansız kurbanlara pek çok kurban türüyle bunların taşıdığı çok çeşitli işlevler kurbanın kültürel serüvenini biçimlendiren ana unsurlar olmuştur. İnsanlık ve kültür tarihindeki konumunun başat belirleyicileri olarak kurbanın işlevleri pek çok disiplin için olduğu gibi kültür odaklı çalışma disiplinleri için de dikkat çekici bir konudur. Kurbanın kültür tarihindeki görünümleri ve işlevleri konusunda kapsayıcı kuramsal

Geliş tarihi (Received): 21-06-2024 Kabul tarihi (Accepted): 10-10-2024

* Doç. Dr., Samsun Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Samsun-Türkiye/ Assoc. Prof. Dr., Samsun University Faculty of Humanities and Social Sciences Department of Turkish Language and Literature. ahmetkeskinahmet@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-3422-5000

çalışmalara ihtiyaç duyulduğu dikkatinden hareketle hazırladığım bu çalışmada, kurbanın kültürel serüvenini kuramsal ve işlevsel bir çerçevede ele aldım. Kurbanın ve kurban türlerinin ortaya çıkış süreçleri odağında kurbanın başlıca işlevlerini, kurbanla ilgili elde edilen bilimsel bulgular kapsamında oluşan yazılı kaynaklar bağlamında inceledim. Çalışmada ilk olarak, kutsalla iletişim aracı olarak kurbanın kültürel serüveninin ana hatları hakkında genel bir değerlendirme yaptım. Ardından, kurbanla ilgili gerçekleştirilen çalışmalar ve kurban teorileri örnekleminde kurbanın kuramsal çerçevesinin ana hatları üzerinde durdum. Çalışmanın devamında, kurbanın antropolojik ve psikososyokültürel açıdan yerine getirdiği başlıca işlevlere odaklandım. Kurbanın işlevlerini kapsayıcı alt başlıklar altında sınıflandırarak bu işlevleri örneklerle değerlendirdim. Böylece, çalışma aracılığıyla, kurbanın kültürel serüveninin ana hatlarını, kurbanın temel işlevleri bağlamında inceleyerek kurbanın kültürel tarih içindeki görünüşleri hakkında kuramsal ve işlevsel bir çerçeve oluşturmaya çalıştım.

Anahtar sözcükler: *kurban, teorik ve işlevsel çerçeve, kültürel serüven*

Abstract

The phenomena arising from humanity's need to communicate with superior powers constitute a significant focus of cultural, religious, and folkloric studies. Sacrifice, one of the oldest forms of communication with the sacred, shaped by the belief systems and cultural norms of societies, is also a key subject. Throughout human history, various types of sacrifices -human, animal, bloody, and bloodless- have played a central role in shaping the cultural evolution of sacrifice. The functions of sacrifice, as basic determinants of its role in human history and culture, are a noteworthy subject for many disciplines, including cultural studies. This study, addressing the need for comprehensive theoretical research on the manifestations and functions of sacrifice in cultural history, evaluates its primary functions by focusing on the origins and types of sacrifice. I first assess the main features of sacrifice as a means of communication with the sacred, then explore its theoretical framework as developed in various studies and theories. I focus on the primary functions of sacrifice from an anthropological and psychosociocultural perspective. The functions are categorized under detailed subheadings and analyzed with examples. This study aims to create a comprehensive theoretical and functional framework for understanding the cultural role of sacrifice by examining its primary functions and historical manifestations.

Keywords: *sacrifice, theoretical and functional framework, cultural adventure*

*Gün olur yanılır; suç işler insanlar
Güzel adaklarla, sunularla yalvarırlar
Kurban yağlarıyla yumuşatırlar tanrıları.
Homeros, İlyada.*

Extended summary

In the cultural adventure of humanity and society, sacrifice represents one of the most striking topics. Understanding the rich phenomenon of sacrifice, which emerges within the framework of variables defined by each society, culture, and belief system, also means understanding humanity and the cultural phases it has gone through in general. This study has been conducted within the theoretical and functional framework of sacrifice, which has attracted attention with its rich manifestations in many societies and cultures from ancient times to the present day. Focusing on the emergence processes of sacrifice and its various types, the primary functions of sacrifice are discussed within the framework of written sources formed by scientific findings related to sacrifice.

Sacrifice is a very powerful phenomenon for humans and society in terms of its main characteristics, especially its functions. It is also an interdisciplinary field of study explored by many disciplines, including anthropology, iconography, art history, mythology, folklore, literary criticism, economics, health sciences, sociology, psychology, history, philosophy, theology, archaeology, and zoology. Based upon the studies and opinions on sacrifice and related issues within the interactions of these disciplines, an extensive body of literature on sacrifice has emerged. Various sacrifice theories and approaches have emerged from studies aimed at explaining the origins, development, functions, and characteristics of sacrifice. In this context, Carl Gustav Jung, Claude Levi-Strauss, Edward Burnett Tylor, Émile Durkheim, Georges Bataille, Gerardus van der Leeuw, Henri Hubert, James Frazer, Jan Heesterman, Marcel Mauss, Marvin Harris, Mircea Eliade, René Girard, Robertson Smith, and Sigmund Freud all developed theories related to sacrifice. The main characteristics and functions of sacrifice play a crucial role in these theories, each of which addresses one or more of its functions.

Thus, in order to understand the characteristics and appearances of sacrifice, it is necessary to first understand its functions. Based on its main manifestations and qualities that have emerged throughout human and cultural history, sacrifice serves many functions. This study evaluates the functions of sacrifice within the context of sacrifice theories. The functions of sacrifice, as outlined in various theories, have been systematically classified and evaluated. When studies on the functions of sacrifice are evaluated as a whole and the various theoretical approaches are considered, the functions of sacrifice can be summarized as follows; (1) to feed the gods, (2) to establish closeness with the sacred power, (3) to gain extraordinary power through access to sacred knowledge, (4) to give gifts to and please supernatural powers, to appease supreme beings, to ask them prevent future evils, and to protect the cosmic order through communication with the sacred, (5) to eliminate disorder and restore order, (6) to show gratitude for the blessings received, to make a vow for something that is desired to be obtained, (7) to appease the gods, transfer the power of the sacrifice to the one who offers it, and bring about relaxation, (8) to seek forgiveness, purification, and atonement for sins, (9) to ensure that the soul reaches its resting place safely in the case of death and to prevent the dead from causing harm, to prevent the dead from starving (10) to offer the first products to the sacred and seek favor from supreme beings, (11) to ensure abundance, fertility, and

protection from evil, prevent plagues, win the wars, gain victory and (12) to celebrate any festival, event or phenomenon, particularly transition periods.

Based on various manifestations and characteristics of sacrifice throughout the history of societies, cultures, and religions, all the functions of sacrifice, from the earliest periods to the present day, can be classified under the following three main headings; (1) *communication with the sacred*, (2) *feeding of gods, people, and the dead*, and (3) *providing abundance and fertility as well as the construction of the cosmos*. This study extensively discusses these three basic functions, which summarize the many roles of sacrifice, and reaches various conclusions from this analysis. Accordingly, communication with the sacred is a key function of sacrifice. This core function, which appears in various forms -from human and animal sacrifices to bloody and bloodless offerings in mythologies, divine religions, and holy books- also encompasses other fundamental functions of sacrifice.

All functions of sacrifice are intertwined and interact with each other. The three main functions of sacrifice, which are derived from various other functions, are notably intertwined, interacting with and sometimes replacing each other. Holistic and comparative studies on the evolution of sacrifice from the past to the present, one of the oldest and most striking examples of the sanctification of death and killing, and its practice within the context of belief and ritual, will help us better understand many unresolved issues related to sacrifice. Focusing on the role of the sacrifice in these studies will allow us to gain a holistic understanding of the subject and to conduct new interdisciplinary research with fresh insights.

Giriş

İnsanoğlunun -özellikle de başa çıkmakta güçlük çektiği durum ve bağlamlarda- kutsalla iletişim kurmak amacıyla türlü yollara başvurduğu bilinmektedir. Bu iletişimin bilinen en eski ve yaygın türlerinden biri de kurban olmuştur. İnsanlık ve kültür tarihinde antik çağlardan itibaren çeşitli çağlar içinde inanış sistemleri, gündelik yaşam ve ritüeller, semavi dinler ve kutsal kitaplar bağlamında oldukça köklü ve zengin bir görünüme sahip olan kurbanın söz konusu yaygınlığı ve bu yaygınlığın oluşmasında etkili olan işlevleri aynı zamanda, onun pek çok disiplinin inceleme alanına girmesini de sağlayan temel belirleyiciler olmuştur. Arkeolojik bulgulardan da yararlanarak kültürel olguların antropolojik ve bu doğrultuda işlevsel özelliklerine odaklanan araştırmalar, Bronisław Malinowski'nin bu alandaki özellikle belli başlı çalışmalarıyla (1935; 1965; 1992) güçlü temellere sahip olmuş, buradan hareketle çeşitli çalışma alanlarında nitelikli işlevsel kuramlar oluşmaya başlamıştır. Kültürü bir nesnelere, eylemler ve nihayet zihniyetler sistemi olarak kabul eden işlevsel yaklaşıma göre sistem içindeki her parça bir amaca hizmet etmek üzere var olan araçlardır. Her türlü kültürel olgunun grubun biyolojik, sosyal ve kültürel açıdan kendini koruma ve varlığını sürdürme anlayışından kaynaklandığı düşünüldüğünden, işlevsel bir araç olarak kültür böylece, insanın çevresinde ve ihtiyaçlarının giderilmesi süreçlerinde karşılaştığı problemleri daha kolay çözmesini sağlayan bütüncül bir sistem şeklinde değerlendirilir (Malinowski, 1992: 19-39). Bu temel kabulleriyle işlevsel yaklaşım kültür odalı araştırma ve inceleme disiplinleri çer-

çevesinde -bunlar içinde özellikle folklor araştırmalarında- gerçekleştirilen etkili kuramsal çalışmalarla (Bascom, 1953; Bascom, 1954; Adams, 1968; Bogatyrev, 1971; Glassie, 1973; Oring, 1976; Bascom, 1983) desteklenmiş, böylece, günümüzde de etkin biçimde kullanılan bir teori olarak ön plana çıkmıştır. Kültürel rnlerin işlevlerine odaklanarak tüm bu ürünleri, bunların özelliklerini, türlü görünümlerini, değişimlerini ve dönüşümlerini, toplum ve kültür için ifade ettikleri işlevleriyle açıklamayı ngren bu yaklaşım, pek çok kültürel olgunun araştırılmasında kullanılabilir, çok yönlü ve zmlenici niteliklere sahip bir teori ko-numunda bulunması bakımından, araştırmacılar için önemini günümüzde de korumaktadır.

Kurban olgusunun pek çok disiplinle ilişkili olmasını sağlayan başlıca etkenlerin, kurbanın antik çağlardan itibaren kültür ve inanış tarihinde, gündelik yaşamda ve ritüellerde, türlü alan ve bağlamalarda yaygınlığının temelinde, onun insan yaşamında, kültürde ve inanış sistemlerinde üstlenmiş olduğu işlevlerin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu bakımdan pek çok konuda olduğu gibi kurban konusunda da işlevsel yaklaşımın merkeze alınarak konu-nun bu yaklaşımla değerlendirilmesinin, kurbanın türlü yönlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı belirtilmelidir. Nitekim kültürel araştırmalar bağlamında gerçekleştirilen çalışmalarla oluşan kurban literatürü, kurbanın işlevlerine yönelik bulgu ve değerlendirmelerin belirgin biçimde ön plana çıktığını göstermektedir. Bütün bu hususlar, kurban araştırmaları kapsamında kurbanın işlevlerini merkeze alan ve bütüncül yaklaşımlarla gerçekleştirilen te-orik çalışmaların yararlı olacağı şeklinde değerlendirilebilir. Bu yaklaşımdan hareketle gerçekleştirdiğim çalışmada kurban olgusunu kurbanın kültürel serüveni bağlamında ana hat-larıyla ve bütüncül olarak, işlevsel ve teorik bir çerçevede ele aldım. Çalışmada öncelikle, kutsalla kurulan iletişimin temel yollarından biri olarak farklı dönemlerdeki türlü uygarlık-larda, toplumlarda ve kültürlerde, inanış sistemlerinde, semavi dinlerde, gündelik yaşamda zengin biçimde beliren kurbanın çeşitli görünümleri hakkında genel bir değerlendirmede bu-lundum. Ardından, disiplinlerarası bir araştırma alanı olan kurban hakkında gerçekleştirilen çalışmalarla oluşan geniş kurban literatürü üzerinde gerçekleştirdiğim taramalar sonucunda elde ettiğim bulguları ana hatlarıyla vurgulayarak buradan hareketle başlıca kurban teorileri hakkında kısa ve tanıtıcı bir değerlendirme yaptım. Çalışmanın devamında ise kurban konu-sunu işlevleri bağlamında, çeşitli alt başlıklar altında ele aldım. Günümüze kadar gerçekleş-tirilen yazılı kaynaklar aracılığıyla kurbanla ve onun işlevleriyle ilgili elde ettiğim bilgileri kültürel analiz yaklaşımıyla yorumladım. Çalışma aracılığıyla, kurbanın insanlık ve kültür tarihinde geçmişten günümüze tutmuş olduğu yer ile kurbanın bu yerini biçimlendiren baş-lıca işlevlerinden hareketle, kurbanla ilgili kuramsal ve işlevsel bir çerçevenin oluşmasına katkı sunmaya çalıştım.

1. İnsan kurbanından hayvan kurbanına: Topumlarda, kültürlerde, inanış sis-temlerinde ve semavi dinlerde ana hatlarıyla kurban

Tarihin en eski yerleşim alanları ve uygarlıkları bağlamında gerçekleştirilen arkeolojik ve arkeozoolojik bulgular ile bu doğrultudaki çalışmalar, kurbanın inanış ve ritüel temelli en eski kültürel olgular arasında yer aldığına işaret etmektedir. Tarih ncesi dönemlerden günümüze kadar varlığına yönelik pek çok bilgi ve bulguya rastlanan kurbanın Anadolu ve

Mezopotamya, Orta ve Yakın Doğu, Antik Yunan ve Roma, Antik Mezoamerika uygarlıkları başta olmak üzere pek çok antik uygarlık ve medeniyetten başlamak üzere türlü dönem ve bağlamlarda çok köklü biçimde görülen yapısı, onun başlıca kültürel konulardan biri olmasıyla sonuçlanmıştır.

Kurban; bir inanış biçimi olarak her zaman belirli bir ritüele ve bu bağlamda çeşitli kurallara bağlı olarak gerçekleştirilen, örneğin seçiminde mutlaka belirli kriterlere uygun biçimde hareket edilen, icra etme ve sunma biçimleri, mekân ve bağlam özellikleri bakımından da çeşitlilik gösteren, çok yönlü ve derinlikli niteliklere sahip bir olgudur. En eski dönemlerden itibaren büyü, fal gibi uygulamalarla iç içe, etkileşimli biçimde gelişen kurbanın, sanatın her türlü alanıyla birlikte halk inanış sistemlerine ve ritüellerine çok yoğun yansımaları bulunmuştur. Kurban, semavi dinler ve kutsal kitaplar içinde de dikkat çekici ölçüde ön plana çıkmıştır. Kurbanın, tüm toplumlar ve kültürler için söz konusu olduğu gibi Türkler için de tarihsel süreçteki sosyokültürel değişim ve dönüşümler odağında biçimlenen, köklü bir serüvene sahip olduğu görülmektedir. Kurban hakkında yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan terminolojik ve teorik birikim, kurbanın insan yaşamında tuttuğu yerin çok boyutlu yapısının ve pek çok kurban türünün, kurbanın işlevleriyle birlikte, kurban terminolojisiyle ve kurbanın tarihsel süreçteki görünüm biçimleriyle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Keskin, 2024: 47-52).

Konu hakkında özellikle antik, arkeolojik ve teolojik yaklaşımlarla gerçekleştirilen çalışmalarda aktarılan bilgiler (Çetin, 2008: 43-53; Korucu Yağız, 2019: 73-80; Akçay, 2021: 484-492; Tural, 2022a; Tural, 2022b; Türkan, 2022: 39-47), arkaik dönemleri takiben semavi dinler içinde de kurbanın son derece kapsamlı bir görünüme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede; semavi dinler ve kutsal kitaplar bağlamındaki en eski ve bilinen anlatımlardan bir kısmının, kurban olgusuyla ve kurban türleriyle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle; semavi dinlerdeki ve kutsal kitaplardaki kurban anlatılarının aynı zamanda, insanlık ve kültür tarihi boyunca çeşitli toplumlarda beliren başlıca kurban türleriyle ve kurbanın genel serüveniyle de yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Hâbil ile Kâbil'in sunumları, Hz. Nuh'un Gemisi ve şükür ifadesi kurbanı, Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i (ya da Hz. İshak) kurban edecekken gökten koç gönderilmesi, Hz. İsa'nın son akşam yemeği ve çarmıh hadisesi ile insanlığa olan sevgisinden dolayı dünya nimetlerini terk ederek kendini kurban (*self-sacrifice*) etmesi, semavi dinlerde kurbanla ilgili beliren temel hususlardır. Tüm bunlar aynı zamanda, tarihsel süreklilik açısından kurbanın kültürel serüvenindeki devamlılık ilkesinin de belirgin örnekleridir.

Semavi dinlerde ve kutsal kitaplarda kurban inanışıyla ilgili vurgulanan hususlar aynı zamanda, insanlık, inanış, kültür ve dinler tarihinin çok önemli kırılma alanları olarak kabul edilen, insan kurbanından hayvan kurbanına geçiş süreçleri hakkında ayrıntılar içermesi bakımından da önem taşımaktadır. Bu çerçevede özellikle Hz. İbrahim'e indirilen koç, Hz. İsa'nın bedenini feda edişi ve buna bağlı kutsal inanış ve anlatımlarda beliren insan kurbanı konusunda bazı değerlendirmelerde bulunmak yerinde olacaktır. Bu çerçevede kurbanın ve bağlı ritüellerin, tarihin en eski çağlarından itibaren pek çok uygarlıkta, toplumda ve inanış sisteminde köklü biçimde yer aldığı hususunda ortak bir görüş bulunmaktadır. Tarihsel sü-

reçte kurbanın esasen insan kurbanıyla başlayarak zaman içinde gerçekleşen çeşitli değişim ve dönüşümler neticesinde hayvan kurbanına doğru ilerleyen bir serüveninin söz konusu olduğu hususunun da konu hakkında gerçekleştirilen pek çok çalışma (Green, 1975; Davies, 1981; Anawalt, 1982; Burkert, 1983; Law, 1985; Burkert, 1987; Rives, 1995; Boal, 1997; Graulich, 2000; Padel, 2000; Finsterbusch-Lange, 2007; Schwartz-Porter, 2012; Carrasco, 2013; Schwartz, 2017; Recht, 2018; Parıltı-Yücel, 2019; Derin, 2023; Mendoza-Hansen, 2024) içinde ayrıntılarıyla ele alındığı görülmektedir. Bilimsel çalışmalar, insan kurban etme uygulamasını benimseyen toplumların tarihinde bu kurban türünün kısıtlı örnekler düzeyinde belirmediğini, söz konusu uygulamanın uzun yıllar ve büyük çeşitlilikle sürdürüldüğünü göstermektedir. Özellikle Çayönü (Erginer, 1997: 55-87) ve Göbeklitepe (Derin, 2023: 248-257) örneğinde elde edilen iskelet buluntularının, insan kurbanının en arkaik ve dikkat çekici göstergeleri olarak değerlendirildiğini belirtmek gerekmektedir. Çalışmalar, insan kurbanına yönelik inanışların ve ritüellerin geçerli olduğu asırları takiben, bu ritüelin zamanla terk edilmekle birlikte, bazı toplumlarda günümüze yakın dönemlere kadar varlığını sürdürdüğünü, günümüzde seyrek de olsa bazı toplumlarda ve inanış sistemlerinde insan kurbanının yansımalarına rastlanılabildiğini göstermektedir.

Günümüz şartlarından hareketle bakıldığında insan kurbanının rasyonel biçimde değerlendirilmesi pek mümkün ve doğru olamayacağından, kurbanın kültürel serüveninin başlangıç süreçlerinde yaygın biçimde başvurulduğu açıkça görülebilen bu kurban türünün, ilgili çağ ve bağlam şartları içinde değerlendirilmesi daha sağlıklı olacaktır. Bu çerçevede insan kurbanını, insanların ve toplumun temel ihtiyaçlarından kaynaklı çeşitli korku ve kaygılarının, zorluklarla mücadele biçimlerinin, evreni kavrayışları çerçevesindeki inanış ve davranış biçimlerinin bütününden hareketle yorumlamak, doğru bir bilimsel yaklaşım olacaktır. İnsan kurbanı sunularının ve bu kapsamdaki ritüellerin tarihsel süreçteki çok büyük felaketleri takiben gerçekleştirilmiş olduğuna yönelik bulgular (Korucu Yağız, 2019: 85-100) da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Tarihsel süreçte kölelerin, engellilerin, kadınların, çocukların, hizmetlilerin, savaş esirlerinin, masumların ve günahsızların, bakirelerin, insan kurbanına yönelik ritüellerde en sık kurban edilen grupları oluşturdukları (Tuğrul, 2010: 70) dikkati çekmekte, arındırıcı özelliğiyle günahlardan temizlenme, düzenin sağlanması, sorunların giderilmesi bağlamında özellikle tarım toplumlarıyla ilişkilendirilen bir tür büyüsel inanış ve ritüel biçimi (Eliade, 2009: 333-337; Akçay, 2021: 492-497) olarak pek çok kültürde bu kurban türünün izleri görülebilmektedir. İnsan kurbanının görünümünün, pek çok toplumdaki gibi Türk toplulukları bakımından konunun da araştırmacılarca tartışılmış (Ocak, 1989: 59-63; Bekki, 1996: 22-23; Çolak, 2006: 293-306; Savaş, 2018: 352-363; Önal ve Daşdemir, 2022: 133-148) olduğu görülmektedir. Gerçekleştirilen çalışmalar ve tartışmalar, insan kurbanının, insanlığın varoluş ve güçlüklerle başa çıkma tarihinin de en köklü ritüellerinden biri olarak belirlediğine işaret etmektedir. Bu yönüyle kurban; tarihsel süreç içinde evrenin, düzenin, şartların gereklilikleriyle bütünleşerek insanın kurbanı duyduğu gereksinimlere yönelik tüm tecrübeleriyle sabitlediği çok yönlü bir kültürel gerçekliğe dönüşmüştür. Asırlar boyunca bu gereksinim ve tecrübelerle bağlı olarak her dönem ve bağlamda varlığını türlü biçimlerde sürdürerek günümüze ulaşan kurbanın insanlık tarihi boyunca gündelik yaşam, toplumsal

hayat, inanış sistemleri, ritüeller, semavi dinler içinde varlığını kesintisiz devam ettirerek günümüzde de güçlü bir fenomen şeklinde belirmesi, kurbanın çeşitli disiplinler tarafından incelenen disiplinlerarası ve güncelliğini koruyan bir çalışma alanı olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu bakımdan kurbanın kültürel serüvenindeki işlevsel temellerini değerlendirmeye başlamadan önce, bu temellerin daha iyi anlaşılabilmesine aracılık eden disiplinlerarası kurban çalışmalarının oluşturduğu kuramsal çerçevenin ana hatlarıyla betimlenmesi yararlı olacaktır.

2. Disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak *kurbanbilimin* kuramsal çerçevesi

Antropoloji, arkeoloji, edebiyat eleştirisi, ekonomi, felsefe, folklor, ikonografi, mitoloji, psikoloji, sağlık bilimleri, sanat tarihi, sosyoloji, tarih, teoloji ve zooloji gibi pek çok disiplin ile bu disiplinlerin etkileşimleri bağlamında kurban ve bağlantılı konular üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar ve ortaya konulan görüşler sonucunda, son derece geniş bir kurban literatürünün oluştuğu görülmektedir. Adına *kurbanbilim* diyebileceğimiz, kurban konularını inceleyen müstakil bir disiplinleşme sürecini de ortaya çıkaran araştırmaların ağırlıklı olarak kurbanın antik çağlardaki ve topluluklardaki görünümüleri (James, 1920; Yerkes, 1952; Green, 1975; Ekroth, 2002; Armutak, 2004; Sevinç, 2007; Faraone, 2012; Aldrete, 2014; Akkuş Mutlu, 2014; Gencer, 2015; Küçükbezi, 2019; Parlıtı-Yücel, 2019; Akçay, 2021; Batmaz, 2023; Sevinç Erbaşı, 2023), kurbanın çeşitli inanış sistemlerindeki, semavi dinlerdeki ve kutsal kitaplardaki görünümüleri (James, 1933; Jones, 1981; Levenson, 1993; Rives, 1995; Boal, 1997; Güç, 2002; Carter, 2003; Aydın, 2005; Watts, 2007; Çetin, 2008; Gündüz, 2008; Palaver-Borrud, 2010; Eberhart, 2011; Yetkiner, 2017; Tural, 2022a; Tural, 2022b; Türkan, 2022; Özkan, 2023), kurbanın doğası, arkaik ve ritüel özellikleri, toplumsal işlevleri, insan kurbanından hayvan kurbanına kurban fenomeninin değişim ve dönüşümleri (Simpson, 1967; Beattie, 1980; Bourdillon-Fortes, 1980; Davies, 1981; Anawalt, 1982; Law, 1985; Ashby, 1988; Hughes, 1991; Heesterman, 1993; Erginer, 1997; Padel, 2000; Carter, 2003; Thomassen, 2004; Bremmed, 2007; Finsterbusch-Lange, 2007; Heyman, 2007; Carrasco, 2013; Shilling-Mellor, 2013; Yüksel, 2017; Uygun, 2019; Çalış Minkan, 2020), mitoloji, edebiyat ve sanatın türlü alanlarına yansımaları (Mizruchi, 1998; Pizzato, 2005; Gögebakan, 2016; Koçak, 2016; Korucu Yağız, 2019; Örgel, 2022), kurbanla ilgili temel arkeolojik bulgular (Schwartz-Porter, 2012; Schwartz, 2017; Recht, 2018; Gündem, 2020; Carbon-Ekroth, 2024), kurbanın Türk mitolojisindeki, Türk dünyasındaki ve Türk dünyası halk kültüründeki görünümüleri (Köksal, 1985; Ocak, 1989; Bekki, 1996; Aslan, 2006; Çolak, 2006; Akgün, 2007; Ersal, 2011; Üren, 2015; Köse, 2017; Savaş, 2018; Kaval ve Taş, 2019; Köse, 2019; Yıldız, 2019; Hayta, 2021; Kıyak, 2021; Önal ve Daşdemir, 2022; Kiyat, 2024) kurbanın terminolojik çerçevesi, tanımı ve tasnifi (Keskin, 2024) ile kurban teorileri (Burkert, 1983; Burkert, 1987; Obbink, 1993; Girard, 2003; Ekroth, 2007; Çetin, 2009; Janowitz, 2011; Carbon, 2013; Mayblin-Course, 2013; Ptacek, 2015; Ullucci, 2015; Aydoğan, 2020; Kitts, 2022) üzerinde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir.

Kurbanın ortaya çıkışını, başlıca gelişim süreçlerini, işlevlerini ve temel özelliklerini açıklamak üzere ortaya konulan bu verilerin türlü konular özelinde ele alındığı çalışmalar sonucunda çeşitli kurban teorilerin şekillenmiştir. Bu kapsamda Carl Gustav Jung, Claude

Levi-Strauss, Edward. B. Taylor, Émile Durkheim, Georges Bataille, Gerardus van der Leeuw, Henri Hubert, James Frazer, Jan Heesterman, Marcel Mauss, Marvin Harris, Mircea Eliade, René Girard, Robertson Smith, Sigmund Frued başta olmak üzere pek çok düşünür ve araştırmacı tarafından ortaya konulan görüşlerin geliştirilmesi sonucunda kurbanla ilgili çeşitli teoriler biçimlenmiştir. Kurbanın “tanrılara sunulan bir armağan” olarak ele alındığı *hediye kuramından* kurbanı sosyolojik yönden değerlendiren ve toplumu bir ritüel etrafında birleştiren *totemik yemek kuramına*, kurbanı büyüsel gücü harekete geçirme çabası olarak değerlendiren *büyü olarak kurban kuramından* en genel anlamda *kutsalla iletişim kurma kuramına*, *psikanalitik kurban kuramından* Jung’un *analitik yaklaşımına*, Eliade’nin *arketip kuramından* Girard’ın *şiddeti başka yöne çevirme kuramına* ve nihayet Burkert’in *homo necans (öldüren insan/katil insan) kuramına* (Jones, 1981: 184-205; Burkert, 1983; Burkert, 1987; Erginer, 1997: 19-30; Watts, 2007: 173-192) her bir kuram bir yandan kendine özgü nitelikler taşıırken diğer yandan birbirleriyle çeşitli açılardan ilişkili biçimde teorik gelişimini sürdürmüştür. Bu çerçevede, kurbanla ilişkili ortaya atılan yaklaşımlar doğrultusunda temel kurban teorilerini en yalın biçimde; (1) *hediye (rüşvet ya da saygı gösterisi olarak kurban) teorisi*, (2) *totemik yemek teorisi (komünyon yemek teorisi)*, (3) *kutsalla ilişki/iletişim kurma teorisi*, (4) *büyü teorisi*, (5) *psikoanalitik teori*, (6) *analitik teori*, (7) *arketip teorisi*, (8) *şiddeti başka yöne çevirme vasıtası olarak kurban kuramı (mimetik teori)*, (9) *homo necans (öldüren insan) teorisi* şeklinde özetlemek mümkündür (Çetin, 2008: 61-93; Çetin, 2009: 189-221). İnsanlık tarihi boyunca varlığı görülen kurban fenomeninin ortaya çıkışını, işlevlerini ve özelliklerini açıklamak üzere türlü görüş ve yaklaşımlardan hareketle oluşturulan bu kurban teorileri, kurbanla ilgili çeşitli konuların araştırılması ve anlaşılması süreçlerinde son derece yararlı işlevlere sahiptir. Kurbanla ilgili gerçekleştirilen çalışmaların günümüzde de bu kuramlardan hareketle çok disiplinli ve disiplinlerarası çerçevede büyük bir çeşitlilikle sürdürüldüğü, bu çalışmalarla bir yandan yeni bulguların incelenip tartışılırken bir yandan da kurban teorilerinin zenginleşmeye devam ettiği görülmektedir.

Kurban konusunda ileri sürülen, tartışılan ve kurbanla ilgili temel teorilerin şekillenmesinde ön plana çıkan başlıca hususlarınsa temelde kurbanın kaynakları, işlevleri ve yine başlıca kurban türleri çerçevesinde yapılandığı görülmektedir. Nitekim kurban türleri ve onunla ilgili çeşitli örneklerin arkaik çağlardan başlamak üzere tarihin çeşitli dönemlerinde pek çok toplumda ve kültürde, türlü inanış sistemlerinde, semavi dinlerde ve kutsal kitaplarda, türlü biçimlerde, anlatımlarla karşımıza çıkmakla birlikte türü, kapsamı, niteliği değişse de bu örneklerdeki değişmeyen temel hususların; kurbanın insan, toplum, kültür ve inanış bağlamında yerine getirdiği çeşitli işlevler olduğu görülmektedir. Bu bakımdan, ortaya çıkan her bir kuramın esasen, kurbanın işlevlerinden hareketle oluşturulduğunu, bu kuramların her birinin, kurbanın bir ya da birden fazla işlevine veya işlevler arasındaki ilişki ve etkileşimlere yönelik tespit ve tartışmalardan hareketle biçimlendiğini özellikle vurgulamak gerekmektedir. Bu husus aynı zamanda, kurbanın kuramsal çerçevesini tartışırken, onun işlevlerinin de dikkate alınmasının zorunluluğuna zemin hazırlayan temel husustur. Dolayısıyla, kurbanın kültürel serüveninin ve insanlık tarihindeki yerinin kuramsal çerçevede, bütüncül biçimde anlaşılabilmesi, kurbanın işlevlerinin de bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesiyle mümkündür.

3. Antropolojik ve psikososyokültürel çerçevede kurbanın işlevleri

İnsanoğlu tarih boyunca, çeşitli nedenlerle ve türlü biçimlerde ortaya çıkan olumsuz olaylarla ve bunların neden olduğu korku ve çaresizlik durumlarıyla baş etme zorunluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Zorluklarla mücadelede, uzun asırlardır elde ettiği tecrübe ve gözlemlerinin bir toplamı ve sonucu olarak kurbanı, söz konusu olumsuzlukların ortadan kaldırılmasında en etkili araçlardan biri olarak kullandığı görülen insanoğlunun tanrılara sunacağı kurbanlarla türlü hastalık ve felaketlerin yol açtığı/açacağı sıkıntıları giderebileceği kabulünden hareketle kurbanı en köklü, yaygın, zengin inanış ve ritüel unsurlarından biri olarak benimsediği dikkati çekmektedir. Kurban bu bakımdan bireyin ve toplumun yüce varlıkları etkilemek, teskin etmek, onlardan bir şeyler dilemek, onlara şükran duygularını ifade etmek, günahlarını affettirmek ya da gelecek olası cezalardan, tehlikelerden korunmak gibi hedeflere ulaşmaya yönelik başvurduğu ritüel, uygulama ve ibadetlerin başlıcalarındandır. Erken dönemlerdeki inanışlarla daha sonraki dönemlerdeki inanışların ve uygulamaların bütünleştiği bir ritüel ve ibadet alanı olan kurban, özellikle geçiş dönemlerinde, çeşitli sorunlarla karşılaşıldığında, düzensizliklerin düzene evrilmesi amacıyla kullanılan temel araçlardan biri olmuştur. İnsanın kutsalla iletişim kurmaya, korku ve kaygılarını yenmeye, türlü zorluklarla başa çıkmaya veya mevcut düzen durumunu devam ettirerek güvenli biçimde yaşamaya, besleme ve beslenme ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik başvurduğu en arkaik araçlardan biri olan kurbanın, türlü alanlardaki ve bağlamlardaki edindiği konumun çok büyük ölçüde kurbanın yerine getirdiği işlevlerden kaynaklandığı görülmektedir. Bu nedenle, insanlık ve kültür tarihi boyunca, karşılaşılan sorunları çözmeye stratejik ve işlevsel bir araç olarak kullanılan kurbanın kültürel serüvenini, başlıca özelliklerini ve türlü görünümünü daha iyi anlayabilmek, kurbanın işlevlerini bütüncül olarak kavramakla mümkündür.

Geniş kurban literatürü ve bu literatür içinde özellikle kurbanın işlevlerine odaklanan çalışmalar (Hubert-Mauss, 1964: 50-103; Bowie, 1995: 463-482; Yetkiner, 2017: 329-340) bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ayrıca kurban teorileri kapsamında ortaya konulan çeşitli yaklaşımlar da dikkate alındığında kurbanın işlevlerini; (1) tanrıları beslemek, (2) tanrılarla yakınlık kurmak, (3) kutsala özgü bilgilere ulaşarak olağanüstü güçler elde etmek, (4) hediye vermek, doğaüstü güçlere hoş görünmek, yüce varlıkları teskin etmek, onlardan gelecek kötülüklere engel olmasını istemek, kutsalla sağlanacak iletişim ve yakınlık ile mevcut düzeni koruyarak kozmik bütünlüğü sağlamak, (5) tersine dönen kötü bir durumu, bir düzensizliği gidermek, düzensizliği düzene evirmek, bozulan düzeni yeniden tesis etmek, (6) bahşedilenlere karşı şükretmek ve bahşeden güçlere saygı göstermek, bir şeyin gerçekleşmesi için adakta bulunmak, elde edilmek istenen herhangi bir şey için adamak, (7) yüce varlıkları etkilemek, onları memnun etmek, kurbandan kaynaklanan gücün kurban eden kişiye geçtiğine yönelik inanışla rahatlamak, (8) günahlarını affettirmek, kefarete ödemek, günahlardan arınmak, arınarak yenilenmek, (9) ölüm ve buna bağlı konularda ruhun güvenli bir şekilde ait olduğu yere ulaşmasını sağlamak, ölümlerin aç kalmalarını önlemek, ölümlerden gelebilecek kötülükleri, sorunları ortadan kaldırmak, (10) yüce varlıklardan bir şeyler dilemek için ilk ürünü yaratıcıya adamak, (11) bolluk ve bereket sağlamak, kıtlığa son vermek, yağmur yağdırmak, ürün bolluğu sağlamak, ülkeyi, toplumu ve bireyi her türlü kötülüklerden ve hasta-

lıklardan korumak, savaşları kazanmak, zafer elde etmek, (12) başta geçiş dönemleri olmak üzere herhangi bir geçişi, olayı, olguyu kutlu kılmak, şeklinde tasnif etmek mümkündür.

Kurbanın bütüncül görünümünü ve niteliklerini dikkate alarak gerçekleştirilen ya da gerçekleştirilecek olan buna benzer pek çok sınıflandırma, kurbanın işlevlerinin çok boyutlu ve derinlikli yapısına işaret edecek biçimde yapılandırılabilir. Söz konusu işlevlerin birbiriyle olan benzerlik ya da birbirinden farklılıkları gözetilerek ana ve alt maddelerin oluşturulabilmesi, bunların yerlerinin değiştirebilmesi de mümkündür. Bununla birlikte, belirtilen işlevlerin zaman zaman birbiriyle de yakinen ilişkili olarak belirebileceğini, bu doğrultuda bir işlevin bir ya da birden fazla işlevin yerine geçecek biçimde de kullanılabilirdiği örneklerin görülebileceğini belirtmek yerinde olacaktır. Bütün bunların yanında kurbanın insanlık, kültür ve dinler tarihindeki türlü görünümünün bütüncül olarak dikkate alınarak kurbanın tüm işlevlerinin, şu üç ana ve kapsayıcı madde altında sınıflandırılarak değerlendirilmesi, konunun daha basit ve anlaşılır biçimde değerlendirilebilmesi bakımından yararlı olacaktır:

(1) *kurbanın kutsalla iletişim kurma işlevi,*

(2) *kurbanın tanrıların, insanların ve ölülerin beslenmesi işlevi,*

(3) *kurbanın bolluğun/bereketin sağlanması, düzensizliğin (kaos) giderilerek düzenin (kozmos) inşa edilmesi ve korunması işlevi.*

3.1. Kurbanın kutsalla iletişim kurma işlevi

En eski dönemlerden itibaren insanlığın karşılaştığı hastalıklar, felaketler, türlü kötülükler ve diğer zor durumlar karşısında, üstesinden gelemediği pek çok durumda kutsala sığınma ve ondan yardım isteme ihtiyacının belirlediği süreçlerde kurbanın, kutsalla kurulmak istenen iletişimin en önemli araçlarından biri olarak kullanıldığı görülmektedir. İnsanın ve toplumun kutsalla iletişiminin en bilindik, çarpıcı ve arkaik yöntemlerinden biri olduğu görülen kurbanı en yalın biçimiyle “doğaya ve doğaüstüne yönelik gizli bilgilere ulaşmak”, “evrenle ve yaratıcı güçlerle ilgili korku ve kaygılarını kontrol altında tutmak”, “yaşamını güven içinde sürdürebilmek için doğayla ve doğaüstüyle, kutsal güçlerle güçlü bir iletişim ve etkileşim halinde bulunmak”, “kutsalın gücünden yararlanmak ve onların yardımına başvurmak üzere onlarla iletişim kurmak” şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu bakımdan, kutsal güce yakınlaşmanın en eski ve başat araçlarından biri olan kurban, insanın kendini korunma, güvenliğini sağlama süreçlerinde ihtiyaç duyduğu tüm desteği ve yardımı elde etmede büyük öneme sahip olmuştur. Türlü mitolojilerde, inanış sistemlerinde, semavi dinlerde ve kutsal kitaplarda, gündelik yaşamda ve ritüellerde, insanoğlunun kutsalla kurduğu iletişime aracılık eden başlıca türlerden biri olarak kurbanın bu işlevi, onun en eski dönemlerden itibaren varlığını ve yaygınlığını mümkün kılan en temel işlevi de olmuştur. Dolayısıyla da kurbanın yerine getirdiği çok sayıda işlev içinde ön plana çıkan en önemli ve birincil işlevi, kutsalla kurulan iletişime aracılık etme işlevidir. Nitekim kurban teorileri içinde kurbanı bütüncül olarak kutsalla iletişim bağlamında değerlendiren yaklaşımlarda da kurbanın işlevlerinin “genel” ve “özel” olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Buna göre her bir kurban ritüeli kendine özgüdür ve amaçlara, türlere göre çeşitli biçimlerde yorumlanabilir; ritüellerin işlevleri

de bu çerçevede şekillenebilir ve değerlendirilebilir. Bununla birlikte esasen kurban, her şeyden önce, toplumsal birlikteliği, bir arada olmayı, paylaşmayı önceler ve onun ilkin amacı, tüm birlikteliklerin, amaçların, tanrıyla iletişime aracı olmasına yöneliktir (Hubert ve Mauss, 1964: 50-103). Kurbanın bu bakımdan, her türlü inanış, inanış uygulaması, ritüel ve söylem boyutuyla, kutsallaştırma ve yaratıcı güçlerle yakınlaşma işlevinin, yerine getirdiği başlıca işlev olduğu görülmektedir.

Kurbanın, kutsal ve insanüstü bir güç kaynağıyla ilişki kurmak için herhangi bir şeyin feda edilmesi sırasında gerçekleştirilen ritüellerin en eskilerinden biri olması da bu temel işleviyle doğrudan ilişkilidir. Söz konusu ilişki aracılığıyla açığa çıkan “kutsal güç” ve yine kutsal güçle kurulan yakınlıktan elde edilenler toplumun tüm üyeleri arasında paylaşılmıştır. Kurban olgusu ve onunla elde edilen bu ortak güç ve paylaşım toplumunda, ortak birlik ruhunu da doğurmaktadır (Sevinç, 2007: 13). Bu bakımdan kurbanın en temel işlevi, herhangi bir olayın, olgunun, nesnenin, insan ve doğüstü güçlerle kurulan ilişki ve etkileşimler neticesinde kutsallaştırılmasıdır. Bu nedenle -kurbanın kökenindeki “yakınlık” ilişkisinden de hareketle- onun en temel işlevini, “kutsalla yakınlık kurmak için gerçekleştirilen iletişim işlevi” olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Bu iletişimin inanış, eylem, söylem ve ritüel bütünlüğünde, tüm parçaların toplamından oluşan bir bütün hâlinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Yaratıcının, panteondaki herhangi bir unsurun ya da insanüstü güçlerin desteğini ve yardımını sağlamak, daha da öncesinde onları kızdırmamak, eğer herhangi bir nedenle öfkelenmesine yol açılmışsa da bu kızgınlığın giderilmesini sağlamak, kurbanın en arkaik ve yaygın işlevidir. Bu temel işlev aynı zamanda, “tanrıların ve ölülerin beslenmesi gerektiği”ne, onların beslen(e)memesi ve tatmin edil(e)memesi durumlarında ise öfkelenerek bu durumdan kaynaklı çeşitli felaketlerin oluşabileceğine, bu durumun giderilmesi içinse belirli dönemlerde kurban ritüellerinin gerçekleştirilmesi gerektiğine yönelik inanışlarla da yakından ilişkilidir. Bu nedenle kurbanın “kutsalla iletişim kurma işlevi”ni, söz konusu “besleme” ve “beslenme” inanış ve ritüelleriyle bağlantılı biçimde ortaya çıkan diğer temel işlevleriyle etkileşimi bağlamında değerlendirmek yerinde olacaktır.

3.2. Kurbanın tanrıların, insanların ve ölülerin beslenmesi işlevi

Eski Çağ toplumlarında tanrıların da insanlar gibi beslendiği ve söz konusu beslenme ihtiyacının insanlar tarafından giderilmesi gerektiğine yönelik inanış ve ritüellerin oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Bu inanışlar, tanrıların beslenmesine yönelik çeşitli inanışları ve ritüelleri de beraberinde getirmiştir. Yeterli biçimde beslenmediklerinde tanrıların öfkelenerek insanlara karşı merhametli olmayı bırakabilecekleri korkusu, bunun sonucu olarak bolluk ve bereket, sağlık ve güvenlik başta olmak üzere türlü açılardan sorunlarla karşılaşılacağı kaygısı, insanların ve toplumların türlü kurban davranışlarını oluşturmalarıyla ve bunları türlü inanış ve ritüeller eşliğinde uygulamalarıyla sonuçlanmıştır. Yaşamsal döngü için en öncelikli hususlar olan yeterli av/ürün/besin elde etmenin ya da doğal afetlerden korunmanın ancak doğru zamanda ve doğru mekânda ilgili adakların ve kurbanların ilgili kutsala sunulmasıyla mümkün olabileceğine yönelik güçlü inanış ve ritüellerin varlığı yalnızca yazılı kayıtlar aracılığıyla değil yazı öncesi ve sonrası biçimlenmiş sayısız heykeller,

çizimler, mağara resimleri, kabartmalar aracılığıyla da takip edilebilmektedir. Bu bağlamda tanrıları kızdırmadan onlarla iyi geçinmenin, onları mutlu etmenin ve ancak bu şekilde insanın ve toplumun sorunsuz bir şekilde varlığını sürdürebilmesinin çok büyük ölçüde adak ve kurbanlarla mümkün olduğuna yönelik ilişkilendirmelerin göstergesi niteliği taşıyan pek çok arkeolojik bulgunun varlığı dikkat çekmektedir (Gencer, 2015: 22-24). Bu bağlamda insanların ve toplumların, ancak tanrıları besleyerek onların gücünden yararlanabileceklerini, bu gücün olası olumsuz etkilerinden ancak kurban aracılığıyla korunabileceklerini düşündüklerini gösteren çok sayıda veri, kurbanla ilgili en eski işlevlerden birinin, tanrıların beslenmesine yönelik inanışlarla ve ritüellerle bağlantılı olduğuna işaret etmektedir. Antropolojik anlamda kurbanın ortaya çıkışının ve türlü ritüeller eşliğinde icrasının temelinde bu bakımdan, tanrıların da insanlar gibi beslendiği ve onların memnun edilmesi, aç bırakılmaması gerektiği inanışının bulunduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Bireyin ve üyesi olduğu toplumun tanrılar tarafından korunması için, onların temel beslenme ihtiyaçlarını gidermek üzere sunular gerçekleştirilmesi gerektiği düşüncesiyle günlük, aylık, yıllık düzenlenen kurban ritüellerinin arkaik dönemlerdeki öncelikli amaçlarından birinin de tanrıların beslenmesi olduğu açıktır. Tanrı heykellerinin söz konusu besleme ritüellerinde yeniden giydirilip süslenerek bunlara yiyeceklerin ve içeceklerin sunulması, günlük besleme ritüelleri kapsamında tapınaklardaki heykellerin önlerine türlü zenginlikteki ürünlerin bırakılması (Sevinç, 2007: 289-294) da bu anlayıştan kaynaklanmıştır. Toplumların bu yolla tanrıların olası açlık ve kızgınlık durumlarından kaynaklanabilecek olumsuzlukları önlemek üzere çok sayıda inanış ve ritüel oluşturduğu, bu ritüelleri belirli sıklıklarda tekraren icra ettiği görülmektedir. Arkeolojik buluntularda, kabartmalarda, kanlı kurban törenine yönelik tüm işlemlerin, tapınakta bulunan görevliler tarafından büyük bir dikkatle gerçekleştirildiği açıkça anlaşılabilir. Sunulan kurbanlar ve yemekler ritüelin sonunda tapınak personeli tarafından tüketilmekle birlikte bunların toplumla ve toplum tarafından da paylaşılması, kurbanların ruhlarının tanrıları doyurduğuna, kurban ritüellerinde çıkan hoş kokuların da kutsalları memnun ederek bu hoşnutlukla insanlara bolluk, bereket, sağlık ve huzur verdiğine inanılması (Akkuş Mutlu, 2014: 13-14; Korucu Yağız, 2019: 143-150), kurbanın beslenme odaklı işlevlerinin toparlayıcı bir özeti niteliğindedir.

Antik çağlardan itibaren beliren, kurbanla yönelik inanışların ve ritüellerin bir kısmının ölülerle ilişkili olduğu görülmektedir. Ölüye sunulan kurbanlarda saygı/sevgi bildirimiyle birlikte ölüden gelebilecek zararlara yönelik korkunun ve bunlardan korunmanın da belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Ölülerin ruhlarının kızdırılması durumunda, yaşarken sahip olmadıkları fakat öldükten sonra elde ettikleri güçlerle dirilerin dünyasına yönelik felaketler gönderebileceğine yönelik inanışlar, özellikle de kralların öldükleri andan itibaren birer “tanrı” olarak değerlendirilmeleriyle de yakından ilişkilidir (Sevinç, 2007: 289-294). Bu bakımdan ölülerin dirilere verebileceği zararlardan korunma, kurbanın en önemli motivasyonlarından birini oluşturmuştur. Kutsal gücün ve tanrıların yerini alan bu ölüler kültüne yönelik kurban anlayışında, ölüm sonucunda gücünü yitirmek yerine daha çok güçlendiğine inanılan, farklı bir boyuta geçmiş bulunan ölülerin memnun edilmesi temel amaçtır. Bu nedenle ölülerin rahat ettirilerek ruhlarının sıkıntıdan kurtarılması, dirilerin esenliği, bolluk ve bereket

içinde yaşaması için son derece önemli görülmüştür. Hem atalar kültü ve ölü kültüyle hem de insanın diğer tüm ihtiyaçları, beklentileri, korkuları ve endişeleriyle yakından ilişkili olan, dirilerin ölümlerle kurdukları bağların ölüm sonrasında da devam ettiğine yönelik bu anlayışın izlerinin, antik çağlardan itibaren elde edilen zooarkeolojik bulgular (mezarlardaki hediyeler, çeşitli hayvan kalıntıları vb.) üzerinden de takip edilebildiği görülmektedir (Sevinç Erbaşı, 2023: 41, 825). Bu kapsamda Hititlerde, özellikle de haksız yere öldürülenlerin ruhlarını sakinleştirmek amacıyla gerçekleştirilen kurban sunusu örneklerinin (Korucu Yağız, 2019: 151-159) belirgin olduğu dikkati çekmektedir.

Kurbanların atalar kültüyle olan ilişkisi, ölümler bağlamında gerçekleştirilen kurbanlar ve bunların, ölenin ruhunu rahatlatarak öteki dünyadaki yaşamını kolaylaştıracağına yönelik inanışların hem antik medeniyetlerde ve inanış sistemlerinde hem de semavi dinlerde merkezî bir konumda bulunduğu bilinmektedir. Bağımsız, müstakil ya da türlü ritüeller içinde icra edilen kanlı ya da kansız kurbanların yaşamın devamlılığı çerçevesinde besin değeri bakımından yerine getirdiği işlevler de bu çerçevede “hayati” öneme sahiptir. Bu bakımdan; inanış sistemleri, dinler, kurban türleri, biçimleri, ritüelleri değişiklik gösterse de kurbanın inanış odaklı, kutsalla bağlantı kurma temelindeki işlevleriyle yine bu bağlamda özellikle besleme ve beslenme odaklı işlevleri değişmeyen, belirleyici ana işlevleri olmuştur. Toplumun bir arada bulunması ve aynı zamanda ortak bir ritüel yemeğin paylaşımı bağlamında kurban, tarihsel ve kültürel serüveni boyunca, beslenme antropolojisi bakımından önemli işlevleri yerine getirmiştir. İlgili kurban aracılığıyla elde edilecek besinlere olağan zamanlarda ulaşmanın mümkün ya da ekonomik olmadığı durum ve bağamların uzun asırlar ve türlü toplumlar için geçerliliği dikkate alındığında, kurban ritüelinin gastronomik yaşamsal değeri daha iyi anlaşılabilir.

Kurbanın besle(n)me işleviyle ilişkili olarak vurgulanması gereken başlıca husus, kurbanın temelde insanların beslenmesinin öncelendiği bir inanış ve ritüel olmaktan çok, çeşitli korku ve kaygılarla, tanrıların ve ölümlerin beslenmesi odağında ortaya çıkarak gelişen bir inanış ve ritüel olduğudur. Ritüellerde kurbanın tanrılara sunulduktan sonra yine ritüeller eşliğinde toplum tarafından tüketilmesi de bu doğrultuda, “kutsalla kurulan iletişim sonucunda ortaklaşa paylaşılan bir düzenin tesisi” çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu açıdan kurbanın kültürel serüveninde “birey”, “toplum” ve “kutsal” unsurlarının bütünleşmesinin en önemli boyutlarından biri “kutsalla iletişim” ve bir diğeri “besle(n)me” iken, hem kutsalla iletişim süreçleriyle hem de beslenmeyle ilişkili biçimde ön plana çıkan diğer bir temel işlevi de “düzenin tesisi” çerçevesinde ele almak mümkündür. Bu işlev, düzenin kaybolması ya da tehdit altında bulunması durumunda kaosu giderilerek düzenin tekrar sağlanmasına ve korunmasına yönelik, kurbanın diğer başat işlevi olarak belirlemektedir.

3.3. Kurbanın bolluğun/bereketin sağlanması, düzensizliğin (kaos) giderilerek düzenin (kozmos) inşa edilmesi ve korunması işlevi

Bireyin ve toplumun bolluk ve bereket, sağlık ve huzur içinde, sorunsuz ve düzenli bir bağlamda yaşamaya yönelik temel beklentisi, genel olarak tüm inanış sistemlerinin ve ritüellerin en önemli parçalarını oluşturmaktadır. Kurbanın kültürel serüvenine yönelik en eski

bulguların işaret ettiği üzere kurbanın insan ve toplum yaşamında edindiği konumun ve bu konumu belirleyen başlıca işlevlerinden birinin de bu doğrultuda, mevcut düzeni koruma ve eğer düzen bozulduysa bunu yeniden sağlama temelinde geliştiği görülmektedir. Bu bağlamda kurban ritüellerini de kapsamak üzere tüm takvim ve geçiş dönemi ritüellerinin başlıca hedeflerinin, düzenin sağlanmasına ve her türlü geçişin sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da çocuksuzluğa ve bu kaosu giderilmesine yönelik inanış ve ritüellerden başlamak üzere tüm geçiş dönemlerinde (hastalıktan korunmaya, herhangi bir olumsuzluğa karşı evin/hanenin kutsanmasına, ölüm sonrasına vb. kaosu kozmosa evrilmesine yönelik her aşamada) adak ve kurban olgusunun belirgin biçimde ön plana çıkmasını bu çerçevede değerlendirmek yerinde olacaktır. Nitekim kurban, sorunsuzluk hâlinin inşası, bolluk ve bereketin mevcudiyeti, “sunarak daha fazlasını alma” temel anlayışına dayanmaktadır. Yaşamın, düzenin devamlılığının, bireyin ve toplumun sağlığının, huzurunun, mutluluğunun, ancak sunulan adak ve kurbanlarla mümkün olabileceği inanışı, arkaik toplumlardan günümüze kadar ulaşmıştır. Amacı, türü, işlevi ne olursa olsun, tüm adak ve kurban uygulamaları bu nedenle, en eski dönemlerden itibaren, dinsel törenlerin en önemli parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurbanın temelini teşkil eden; “yeni bir şey yaratmak için bir şeyin yok edilmesi gerektiği” ya da “bir şeyi elde etmek amacıyla bir şeyden vazgeçme zorunluluğu” (Mayblin ve Course, 2013: 3) aynı zamanda, kurbanın mitolojik açıdan kaos-kozmos bütünlüğü içindeki varlığının ve tüm görünümünün de temelini oluşturmaktadır.

Bireyin ve toplumun düzensizlik durumunda inanış ve kültürel sistem bağlamında çeşitli ritüellere başvurusu esasının en eski biçimleri arasında kanlı ve kansız kurbanlarla gerçekleştirilen ritüeller, merkezî bir yer tutmaktadır. Kurban bu bakımdan hemen her kültürde ve inanış sisteminde kutsal davranışın, kutsalla iletişimin önemli bir yansıması olarak belirmektedir. Özellikle de anlaşılamayan, sebep-sonuç ilişkisinin tam olarak belirlenmediği durumlarda ortaya çıkan bilinmezlikler ve -koru, kaygı vb.- olumsuz duyguların giderilmesinde, doğüstü güçlerle kurulacak ilişkilerde sorunun en etkin, hızlı ve kesin çözümünün kutsal güce hediyeler ve kurbanlar sunarak onu hoşnut etmek olduğuna inanılmıştır. Bu doğrultuda her türlü değerli nesneden en basit bir çaput parçasına, nefsi köreltmek amacıyla dileğin gerçekleşmesi sürecine değin kutsala söz vermeden (oruç- cinsel ilişkide bulunmama, yağ ve et yememe, saçlarını kesmeme vb.) kurban edilecek bir insana ya da hayvana kadar hemen her türlü nesne, davranış ve olgu, kurban ve adak olarak kullanılabilmiştir (Gencer, 2015: 22-24). Kurban bu yönüyle bir adama, feda ve feragat etme eylemi olarak türlü bileşenlerden meydana gelmektedir. Toprağın verimliliğinin artırılması amacıyla toprağa dökülen şarap, serpilmiş un, akıtılan -genellikle hayvan bazen de insan- kan, türlü sebeplerle biçimlerde feda edilen bir can, kurbanın bütün görünümündeki, ortak düzen anlayışı odaklı temelini oluşturmaktadır. İnsanın kendi yaşamı ve yaşam döngüsü adına kutsalla arasında kurduğu güçlü pragmatik iletişimin yansımaları niteliğindeki (Uygun, 2019: 149) tüm bu örnekler kurbanın, kozmosun inşasında oldukça belirleyici bir konumda bulunduğu da temel göstergeleridir.

Kurbandaki temel amaç ve belirgin işlev olarak düzenin sağlanması, kaybolan düzenin tesisi bağlamında tanrıları memnun etmek için türlü ritüellerin ve kurban sunumları içinse katı kuralların varlığı dikkati çekmektedir. Kutsaldan bolluk ve bereket, sorunsuzluk beklentisi ile hasatta, türlü uğraşlarda ortaya çıkan ilk olgunun, verimin bir sunum hâlinde yaratıcıya adanmasının mitolojik kökenindeki, “ilke ulaşmak suretiyle bu ilk hâlin yeniden canlandırılarak sorunsuzluk hâlinin yeniden yaratılması” anlayışı, bolluk ve bereketin elde edilebilmesi için değerlidir. “İlk” hasadın ya da bu kapsamdaki olguların (ilk çocuğun, ilk “kuzu”nun, bir yaşındaki hayvanların, ilk meyvelerin, ürünlerin, yiyecek ve içeceğin elde edilmiş ilk örneklerinin, bir ürünün ilk kez satıldığında elde edilen geliriyle alınanların vb.) takdiminin, kurbanla ilgili en arkaik ve belirgin sunular olması (Akçay, 2021: 92) da bu mitolojik kaynaktan beslenmektedir. “İlk ürünün kurban edilmesi” kapsamında hasatta elde edilen, “yılın ilk tarım ürünü”nün, “sürünün ilk hayvanı”nın, “ailenin ilk erkek çocuğu”nun kurban edilmesinde, “tanrıya ait olduğuna” inanılanın ona geri verilmesi düşüncesi belirgindir. “İlk olanın kurban verilmesi” anlayışına uygun olarak Hititlerde “bir” yaşındaki hayvanlarla birlikte ülkenin ilk hasatlarının tanrılara sunulmasıyla tanrıların öfkelerinin yatıştırılması, böylece de insanların günahlarının affettirilmesi hedeflenmiştir (Sevinç, 2007: 32-55). İlk ürünün tanrıya sunulmasına örnek oluşturan Hâbil ve Kâbil (Tevrat’ta Kayın), Hz. İbrahim ve Hz. İsmail (Tevrat’ta İshak) anlatımları da Eski Ahit’te ve Kur’an-ı Kerim’de ortak biçimde görülür (Çetin, 2008: 43-53). Yahudilikte görülen ilk mahsul kurbanı Tevrat’ta; “Toprağın turfandalarının ilkinin Rabb’in evine getireceksin” emriyle belirginleşmektedir. Çiftçiler arasında kanlı kurban ritüellerine sık rastlanılması da bu bağlamda, kanın kutsal gücü aracılığıyla verimliliğin ve bu durumun sürekliliğinin sağlanması anlayışına dayanmaktadır (Aydın, 2005: 7). Kurbanın kültürel serüveninde “ilk”in kurban edilmesi şeklinde beliren bu inanış ve ritüel devamlılığındaki temel amaç; yaratıcı güçlerin hak ettiğinin her zaman, ürünün “ilk örneği” ve “ilk kısmı” olduğu düşüncesini eylem ve söylem bazında canlı tutmaktır. Bu “ilk sunumu”nun gerçekleştirilmemesi durumunda ise toplumun türlü sorunlarla karşı karşıya kalacağına -bolluk ve bereketin ortadan kalkacağına, çeşitli bela ve lanetlerin gönderileceğine, süreklilik içinde karşılaşılan bir kaos düzeninin tüm toplumu etkileyeceğine ve nihayet yaratıcı güçlerin bitmek bilmeyen gazabına uğranılacağına vb.- yönelik çok çeşitli ve güçlü inanışların bulunduğu görülmektedir. Bu kapsamda antik çağlardan itibaren kurbanın kültürel serüveninde, kaos-kozmos ilişkileri çerçevesinde oluşan güçlü, yaygın ve zengin örneklerin varlığı dikkati çekmektedir.

Düzenin bozulması ve bozulan düzenin yeniden sağlanması temelinde kurbanla ilişkili inanışları ve bu doğrultuda gerçekleştirilen ritüelleri, betimleyici ve dikkat çekici bir örnekten hareketle yorumlamak yerinde olacaktır. Antik toplumlarda, tanrıların kızdığı toplumdaki uzaklaşmasına ve bu uzaklaşmanın mutlaka sonlandırılması gerektiğine yönelik inanışlar doğrultusunda eğer tanrılar bir nedenle öfkelenirlerse ilgili bağlamdan “kaçmakta” ve kendisini kızdıran topluluğa karşı hastalık, salgın, kıtlık, kuraklık, kan, lanet, gözyaşı vb. felaketler gönderebilmektedir. Buna bağlı olarak antik uygarlıklarda, kaçan tanrıların geri çağırılmasına yönelik türlü ritüellerin uygulandığı ve bunlar içinde kurban olgusunun merkezi bir yer edindiği dikkati çekmektedir. Bu geri çağırma ritüellerinin -pek çok uygarlıkta görül-

mekle birlikte- özellikle Hititlerde çok yaygın olduğu bilinmektedir. Hititlerin, karşılaştıkları sorunların kaynağını, öfkelenen tanrının ülkeyi, kenti veya tapınağı terk etmesiyle ilişkilendirdiği görülmektedir. *Kaybolan Tanrı Telipinu* mitosu, canlılara bereket verdiğine inanılan tarım ve bereket tanrısı Telipinu'nun ansızın kaybolması, kaybolurken de yanında bereketi ve bolluğu, ülkede iyi olan her ne varsa götürmesi ve bu tanrının bulunarak bunların ülkeye geri getirilmesi şeklindedir. Hitit çivi yazılı arşivleri, kaybolan tanrıların çağrılması, ülkeye geri döndürülmesi amacıyla gerçekleştirilen bu ritüellere yönelik ayrıntılı bilgiler içermektedir (Reyhan, 2009: 85-106; Reyhan, 2016: 2-34). “Arınma/arındırma ritüelleri” niteliği de taşıyan bu geri çağırma ritüellerinde, kaçan tanrıda oluşan öfke ve nefret aynı zamanda büyüsel bir kirlenme olarak da kabul edildiğinden, kaçan tanrının çağrıya cevap vermesi için, ilgili her unsurun söz konusu bu “kirlilik”ten arındırılması gerektiği düşünülerek ritüeller içindeki tüm eylemler ve söylemler bu doğrultuda yapılandırılmıştır. Arınmanın gerçekleşmesi içinse yer altı tanrılarının memnun olacağı kurbanların seçilerek bu kurbanların onlara sunulması gerekmektedir. Tanrıların genellikle kurban malzemeleriyle donatılmış yollar kullanılarak bulunduğu yerlerden (yer altı, su kaynakları, deniz, ırmak, ateş, çayır, dağ, gökyüzü, çukur, isimleri uzun listeler tutan çeşitli şehirler vb.) çağrıldığı görülmektedir. Tanrıları geri döndürebilmek amacıyla onları ikna edici (bal, güzel kokulu ince yağ, şarap vb.) ve geri dönmesini kolaylaştırıcı (kumaştan, baldan, çizilmiş yollar vb.) nitelikteki pek çok kurban malzemesi kullanılmıştır. Tanrıların çağrılması konusunu içeren ritüellerde yağ, bal, şarap gibi tanrılar için cazip olduğuna inanılan yiyeceklerin yine aynı nitelikteki malzemelerle donatılmış yollara konularak tanrıların bu şekilde çağrılmış olduğu görülmektedir. Yer altı tanrılarına kuşlardan başka domuz, keçi, koyun gibi hayvanlar, çeşitlilik gösteren yiyecek, içecek ve objeler sunulmuş, bu sunular “çukurlar” aracılığıyla da tanrılara ulaştırılmıştır. “Kaybolan tanrılar”ı döndürmek için “yollar yapmak”la birlikte “çukurlar açmak” en yaygın ritüel unsurları olarak belirirken bu “çukurlar”, kirliliklerin bir domuz yavrusu ya da başka bir hayvana veya herhangi bir objeye hapsedilerek yeraltı tanrılarına gönderilebilmelerini sağlamak için bir kanal vazifesi görmüştür (Reyhan, 2016: 2-34).

Sayılarını arttırmanın mümkün olduğu, antik uygarlıklardan itibaren takip edilebilen, doğanın uyanışını temsilen kutlanan bahar bayramlarıyla ilişkili bütün inanışların ve ritüellerin de kaynağını teşkil ettiği kabul edilen buna benzer pek çok inanışın ve ritüelin temelinde, insanlığın varlığını sorunsuz bir şekilde sürdürme içgüdüsünün yattığını belirtmek yerinde olacaktır. Kurbanın bu çerçevede tarihin tüm çağlarında güçlü bir fenomen olarak belirmesi, diğer tüm nitelikleri, türleri ve işlevleriyle birlikte, büyük ölçüde bu temel “düzen sağlama işlevi” ile bağlantılıdır. Bütün bu nitelik, tür ve işlevleriyle kurban, mevcut olan düzeni devam ettirmek ya da eğer bir sorun varsa bu sorunu ortadan kaldırmak için başvurulmuş başat bir kültürel eylem, ritüel ve inanışlar bütünlüğünde biçimlenmiş olduğu görülen, kapsamlı bir kültürel olgudur. Kurbanın mitolojik, arkeolojik, antropolojik kökenlerinin tümünün ve bu bakımdan kurbanın kültürel serüveninin, onun işlevlerinden bağımsız değerlendirilebilmesiye, mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Terminolojik çerçevesi ve bütüncül görünümü örneklemde “kutsalla yakınlaşma” anlayışından hareketle ortaya çıkarak bu yakınlaşmayı mümkün kılmak için ilgili bağlama, şartlara ve yerine getirdiği işlevlere göre türlü biçimlerde yapılanan kurbanın genel olarak insanlık ve kültür tarihinde özel olarak da ilgili toplumların ve kültürlerin tarihinde büyük bir zenginlikle beliren yapısı, onun kültürel serüveninin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğinin de apaçık bir göstergesidir. Kurban, insanoğlunun geçirdiği kültürel değişim ve dönüşüm süreçlerinin inanış, ritüel, eylem ve söylem bağlamındaki en çarpıcı ve temel konularından birini temsil etmektedir. Bu bakımdan her toplumun, kültürün, inanış sisteminin belirlediği değişkenler çerçevesinde ortaya çıkan zengin kurban olgusunun kültürel serüvenini anlamak, aynı zamanda, insanlığın ve genel anlamda onun geçirdiği kültürel evrelerin anlaşılmasını da kolaylaştırması bakımından dikkat çekicidir.

İnsanın kutsal güçlerle iletişim kurma ihtiyacı ve bu ihtiyacı karşılamak amacıyla gerçekleştirdiği inanış ve ritüeller her dönem için belirgindir. Bu doğrultuda insanoğlunun, arkaik çağlardan itibaren, kutsalla iletişim süreçlerinde kurbanı başat iletişim tür ve araçlarından biri olarak kullandığı görülmektedir. İnsan kurbanından hayvan kurbanına, kanlı ve kansız kurbanların mitolojilerde, semavi dinlerde ve kutsal kitaplarda yer alan pek çok bağlam örneklemde beliren kurbanın bu temel iletişim işlevi aynı zamanda, kurbanın diğer temel işlevlerini de kapsayan ana işlev olarak ön plana çıkmaktadır. Öte yandan, fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarının bir diğer boyutunu temsil eden, tanrıların, ölümlerin ve insanların beslenme ihtiyaçlarına yönelik temel inanışlar ve gereksinimler de kurbanın insanlık tarihinde kültürel açıdan geçirdiği serüvenin en önemli belirleyicilerinden olmuştur. Tanrıların da beslenmeleri gerektiğine, onların gazabından korunup güçlerinden yararlanabilmek için onları en iyi biçimde beslemenin zorunluluğuna yönelik kabuller ve nihayet, “tanrıların kurban istediği”ne yönelik inanışlarla birlikte kurbanın ölümlerle ilişkili biçimde, ölümlerin de beslenmesine ya da ruhların rahat ettirilmesine yönelik işlevleri, kurbanın kültürel serüveninin diğer temel biçimlendiricileri olmuştur. Bireyin ve toplumun “doğal” ve “doğru” sınırlar içerisinde kalabilmesine yönelik duyulan “düzen” ihtiyacı bağlamında söz konusu düzenin tesisine, korunmasına ve bozulan düzenin yeniden inşasının gerekliliğine yönelik ana işlevi, kurbanın en temel, kapsayıcı, özetleyici, belirleyici ve şekillendirici işlevi şeklinde belirlemektedir. Bu bakımdan, diğer tüm ihtiyaçlarının karşılanmasının, bolluğun ve bereketin sağlanmasının, kutun ve kutluluğun, sağlığın ve mutluluğun ancak kozmosun inşasıyla mümkün olacağına yönelik inanışlar, kurbanın kültürel serüvenindeki belirleyici motivasyonlar olmuştur. Bütüncül yaklaşımla değerlendirildiğindeyse kurbanın tüm işlevlerinin birbirleriyle iç içe geçmiş biçimde ve etkileşim hâlinde olduğu daima göz önünde bulundurulmalıdır. Kurbanın türlü işlevlerinden hareketle özetleyici biçimde indirgediğimiz üç temel işlevinin de esasen birbiriyle iç içe geçmiş olması, bir diğer ifadeyle tüm işlevlerin birbiriyle etkileşim hâlinde olması, bu bakımdan gözden kaçırılmamalıdır.

Her şeyin “en güzeli”ni, “en düzgünü”nü ve dahası “ilk”ini kutsala sunarak varlığını güven içinde, sorunsuzca sürdüreceğine inanan insanoğlunun en arkaik ve çarpıcı eylemlerinden biri olarak kurbanın kültürel serüveni aynı zamanda, insanın kültürel serüveninin de kısa

bir özeti niteliğindedir. Bu serüvenin mitolojiden ekonomiye, teolojiden zoolojiye, felsefeden psikolojiye, arkeolojiden sosyolojiye, sanat tarihinden antropolojiye ve nihayet folkloru uzanan ilişkisi, kurbanın günümüzde de üzerinde çalışmaların sürdüğü hem en arkaik hem de en güncel konulardan biri olarak ön plana çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Ölümün ve öldürmenin kutsallaştırılması, inanış ve ritüel bağlamındaki icrasının en eski ve çarpıcı örneklerinden biri olan kurbanın geçmişten günümüze ulaşan kültürel serüveni üzerinde gerçekleştirilecek bütüncül, disiplinlerarası, çok disiplinli ve karşılaştırmalı yeni araştırmalar, kurban olgusunun türlü yönlerinin ve görünümünün daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir.

Araştırma ve yayın etiği beyanı: Bu makale, orijinal veriler temelinde hazırlanmış özgün bir araştırma makalesidir. Daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olup başka bir yere yayımlanmak üzere gönderilmemiştir. Yazar, araştırma sürecinde etik ilkelere ve kurallara uymuştur.

Yazarların katkı düzeyleri: Makale tek yazarlıdır.

Etik komite onayı: Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Finansal destek: Bu araştırma için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Çıkar çatışması: Bu çalışma ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Research and publication ethics statement: This article constitutes an original research paper based on original data. It has neither been published previously nor submitted for publication elsewhere. The author has adhered to ethical principles and guidelines throughout the research process.

Authors' contributions: The article is authored solely by one individual.

Ethics committee approval: Ethical committee approval is not required for this study.

Financial support: No financial support was obtained for this research.

Conflict of interest: There are no potential conflicts of interest related to this study.

Kaynakça

- Adams, R. J. (1968). A functional approach to introductory folklore. *Folklore Forum*, 1(2), 10-12.
- Akçay, T. (2021). *Arkeolojik veriler ışığında Antik Çağ'da kurban ritüeli*. Selenge.
- Akkuş Mutlu, S. (2014). Eski Mezopotamya'da tanrılara sunulan kurbanlar. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(17): 1-17. <https://doi.org/10.14225/Joh415>
- Akgün, E. (2007). Şamanist Türk halklarında kurban sungusu ve kendisine kurban sunulan varlıklar. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 139-153. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bujss/issue/3857/51565>
- Aldrete, G. S. (2014). Hammers, axes, bulls, and blood: some practical aspects of Roman animal sacrifice. *The Journal of Roman Studies*, 104, 28-50. <https://doi.org/10.1017/S0075435814000033>
- Anawalt, P. (1982). Understanding Aztec human sacrifice. *Archaeology*, 35(5), 38-45.
- Armutak, A. (2004). Eskiçağ uygarlıklarında kurban edilen hayvanlar üzerine bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 30(2), 169-180. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuvfd/issue/18547/195798>
- Ashby, A. (1988). *Sacrifice. Its nature and purpose*. SCM.
- Aslan, N. (2006). İduk geleneğinin Anadolu'da yaşatılan bir şekli (Etyemez Köyü hak salımı âdeti) *Türklük Bilimi Araştırmaları*, XIX, 245-256.

- Aydın, A. (2005). *Yahudilikte kurban fenomeni* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydoğan, D. (2022). Kurban teorileri ve psikanalitik bakış açısı bağlamında sözleşmenin kuruluşu: Yorgos Lanthimos ve Kutsal Geyiğin Ölümü. *SineFilozofi*, 7(14), 215-235. <https://doi.org/10.31122/sinefilozofi.1089526>
- Bascom, W. R. (1953). Folklore and anthropology. *The Journal of American Folklore*, 66(262), 283-290. <https://doi.org/10.2307/536722>
- Bascom, W. R. (1954). Four function of folklore. *The Journal of American Folklore*, 67(266), 333-349. <https://doi.org/10.2307/536411>
- Bascom, W. R. (1983). Malinowski's contributions to the study of folklore. *Folklore*, 94(2), 163-172. <https://doi.org/10.1080/0015587X.1983.9716274>
- Batmaz, A. (2013). Urartu dininde kurban kavramı ve kurban uygulamaları. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 77(280), 801-832. <https://doi.org/10.37879/belleten.2013.801>
- Beattie, J. H. M. (1980). On understanding sacrifice. in M. F. C. Bourdillon and M. Fortes (Eds.) *Sacrifice* (pp. 29-44) Academic Press.
- Bekki, S. (1996). Türk mitolojisinde kurban. *Akademik Araştırmalar*, 3, 16-27.
- Boal, B. M. (1997). *Human sacrifice and religious change: The Kondhs*. InterIndia Publications.
- Bogatyrev, P. (1971). *The functions of folk costume in Moravian Slovakia*. The Hague: Mouton.
- Bourdillon, M. F. C. and Fortes, M. (1980, Eds.) *Sacrifice*. Academic Press.
- Bowie, A. M. (1995). Forms and functions. A. Powell, (Ed.). *The Greek World* (pp. 463-482) Routledge.
- Bremmed, J. N. (2007, ed.). *The strange world of human sacrifice*. Peeters.
- Burkert, W. (1983). *Homo necans. The anthropology of Ancient Greek sacrificial ritual and myth* (P. Bing, Trans.) University Of California Press.
- Burkert, W. (1987). The problem of ritual killing. in R. Hamerton-Kelly (Ed.), *Violent Origins: Walter Burkert, René Girard, and Jonathan Z. Smith on Ritual Killing and Cultural Formation* (pp. 149-176). Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9780804766265-006>
- Carbon, J. M. (2013). Ritual problems: offering and sacrificing. *Kernos*, 26, 381-388. <https://doi.org/10.4000/kernos.2139>
- Carbon, J. M. and Ekroth, G. (2024). From snout to tail. Exploring the Greek sacrificial animal from the literary, epigraphical, iconographical, archaeological, and zooarchaeological evidence. Swedish Institute at Athens. <https://doi.org/10.30549/actaath-4-60>
- Carrasco, D. (2013). Sacrifice/human sacrifice in religious traditions. in Michael Jerryson, Mark Juergensmeyer, and Margo Kitts (eds.). *The Oxford Handbook of Religion and Violence* (pp. 209-225). Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199759996.013.0011>
- Carter, J. (2003, Ed.). *Understanding religious sacrifice: A reader*. Continuum.
- Çalış Minkan, F. (2020). *Çağdaş kent kurgusunda geleneksel ritüel: Kurban*. Grafiker.
- Çetin, Ö. (2008). *Kurban ile ilgili inanç ve tutumlar* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, Ö. (2009). Kurban teorileri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 189-221. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/46997>
- Çıblak, N. (2005). Mersin'de inanç merkezlerine bağlı kurban törenlerine bağlı kurban törenleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, XVII, 155-176. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16958/177070>
- Çolak, F. (2006). İnsan kurban etme konulu bir Kıbrıs Türk efsanesi hakkında karşılaştırmalı bir araştırma. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 19, 293-306. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16960/177103>

- Davies, N. (1981). *Human sacrifice: In history and today*. William Morrow & Co.
- Derin, Ö. (2023). Göbeklitepe'ye dair felsefi bir okuma: evrenin gözü ve kadın olarak Khôra. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 35, 237-259. <https://doi.org/10.53844/flsf.1200494> Eberhart, C. A. (2011). *Ritual and metaphor: Sacrifice in the Bible*. Society of Biblical Literature.
- Ekroth, G. (2002). The sacrificial rituals of Greek hero-cults in the archaic to the Early Hellenistic Period (1-). Presses universitaires de Liège. <https://doi.org/10.4000/books.pulg.490>
- Ekroth, G. (2007). The importance of sacrifice: new approaches to old methods. *Kernos*, 20, 387-399. <https://doi.org/10.4000/kernos.204>
- Eliade, M. (2009). *Dinler tarihine giriş* (L. A. Özcan, Çev.) Kabalcı.
- Erginer, G. (1997). *Kurban. Kurbanın kökenleri ve Anadolu'da kanlı kurban ritüelleri*. Yapı Kredi.
- Ersal, M. (2011). Alevi inanç sistemindeki ritüellik özel terimler: musahiplik. *Turkish Studies*, 6(1), 1058-1083.
- Faraone, C. A. (2012). *Greek and Roman animal sacrifice: Ancient victims, modern observers*. Cambridge University Press.
- Finsterbusch, K.-Lange, A. (2007). *Human sacrifice in Jewish and Christian tradition*. Brill.
- Gencer, T. (2015). *Arkeolojik bulgular ışığında, Anadolu ve Mezopotamya coğrafyasında, semavi dinler öncesinde sağlık bağlamında adak olarak verilen kurban inancı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Girard, R. (2003). *Şiddet ve kutsal*. (N. Alpay, Çev.) Kanat Kitap.
- Glassie, H. (1973). Structure and function, folklore and the artifact. *Semiotica*, 7(4), 313-351.
- Gögebakan, Y. (2016). Semavi ve pagan dinlerde ortak özellik olarak kurbanın resim sanatı içerisindeki yeri (Hz. İsmail/Hz. İshak'ın kurbanı ve İphigeneai'nın kurbanı). *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 36, 58-89.
- Graulich, M. (2000). Aztec human sacrifice as expiation. *History of Religions*, 39, 352-371. <https://www.jstor.org/stable/3176544>
- Green, A. R. W. (1975). *The role of human sacrifice in the ancient Near East*. Scholars Press for the American Schools of Oriental Research.
- Güç, Ahmet (2002). Kurban. *TDVİA*, C. XXVI (ss. 433-435). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gündem, C. Y. (2020). Eskişehir Küllüoba'da İlk Tunç Çağ III'den Orta Tunç'a geçiş evresine ait iki adak çukuru. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 27, 81-95. <https://doi.org/10.22520/tubaar2020.27.005>
- Gündüz, Ş. (2008). Dinlerde tanrıya yakınlaşma aracı olarak kurban. *Uluslararası Kurban Sempozyumu Bildirileri* (ss. 65-74), Bayrampaşa Belediyesi.
- Hayta, G. (2021). *Kutsaldan kurbana: Cer Ocağı Alevilerinde kurban ritüeli* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Heesterman, J. C. (1993). *The broken world of sacrifice: An essay in Ancient Indian ritual*. University of Chicago Press.
- Heyman, G. P. (2007). *The power of sacrifices: Roman and Christian discourses in conflict*. Catholic University of America.
- Hubert, H. and Mauss, M. (1964). *Sacrifice: Its nature and function*. (W. D. Halls, Trans.) Cohen & West.
- Hughes, D. D. (1991). *Human sacrifice in Ancient Greece*. Routledge.
- James, E. O. (1933). *Origins of sacrifice: a study in comparative religion*. John Murray.

- James, E. O. (1920). Sacrifice. J. Hastings (Ed.) *Encyclopedia of religion and ethics*, C. XI (pp. 1-7). Bloomsbury T&T Clark.
- Janowitz, N. (2011). Inventing the scapegoat: theories of sacrifice and ritual. *Journal of Ritual Studies*, 25(1), 15-24. <https://www.jstor.org/stable/44368872>
- Jones, R. A. (1981). Robertson Smith, Durkheim, and sacrifice: an historical context for the elementary forms of the religious life. *Journal of the History of the Behavioural Sciences*, 17, 184-205. [https://doi.org/10.1002/1520-6696\(198104\)17:2<184::AID-JHBS2300170205>3.0.CO;2-J](https://doi.org/10.1002/1520-6696(198104)17:2<184::AID-JHBS2300170205>3.0.CO;2-J)
- Kaval, Y. ve Taş, S. (2019). Niyaz: Tunceli’de kansız bir kurban geleneği. *Journal of Turkish Studies*, 14(7), 3789-3798. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39832>
- Keskin, A. (2024). Kurban olgusunun terminolojik çerçevesi, tanımı ve tasnifi. *Avrasya Terim Dergisi*, 12(2), 47-52. <https://doi.org/10.31451/ejatd.1517570>
- Kıyak, A. (2021). Kutsal ve kutsalla iletişimin bir unsuru olarak kurban (Sinemilli Aleviler örneğinde). *Erciyes Akademi*, Prof. Dr. Harun Güngör Anısına Özel Sayı, 577-596. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi/issue/64717/986222>
- Kitts, M. (2022). *Sacrifice. Themes, theories, and controversies. Elements in religion and violence*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108997041>
- Kiyat, A. (2024). Kırgız kültüründe kanlı ve kansız kurban geleneği: Tülöö. *Millî Folklor*, 143, 53-64. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.1306707>
- Koçak, A. (2016). *Mitlerle varoluş yolculuğu*. Alfa.
- Korucu Yağız, F. (2019). *Bizans tasvir sanatında kurban sahneleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köksal, H. (1985). Eski Türk toplumunda kutsal değerler ve “kurban” kavramı. *Türk halk edebiyatı ve folklorunda yeni görüşler*. (Feyzi Halıcı, Haz.) Konya Kültür ve Turizm Derneği, 519- 531.
- Köse, S. (2017). Alevilikte kurban ritüeline yapısal-işlevsel yaklaşım. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 15, 149-172. <https://doi.org/10.24082/abked.2017.15.007>
- Köse, S. (2019). *Alevi inanç sisteminde kurban ritüeli*. İstanbul: Kesit.
- Küçükbezci, H. G. (2019). Hitit inancında farklı kurban ve sunu türleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 139-147. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61822/924988>
- Law, R. (1985). Human sacrifice in pre-colonial West Africa. *African Affairs*, 84(334), 53-87. <https://www.jstor.org/stable/722523>
- Levenson, J. D. (1993). *The death and resurrection of the beloved son: the transformation of child sacrifice in Judaism and Christianity*. Yale University Press.
- Malinowski, B. (1935). *Coral Gardens and their magic 2. A study of the methods of tilling the soil and of agricultural rites in the Trobriand Islands (Volume Two)*. *The Language of Magic and Gardening*. George Allen & Unwin.
- Malinowski, B. (1965). *Coral Gardens and their magic. A study of the methods of tilling the soil and of agricultural rites in the Trobriand Islands (Volume One)*. Indiana University Press (Second Edition).
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel bir kültür teorisi* (S. Özkal, Çev.) Kabalcı.
- Mayblin, M.-Course, M. (2013). The other side of sacrifice: introduction. *Ethnos*, 79(3), 307-319. <https://doi.org/10.1080/00141844.2013.841720>
- Mendoza, R. G. and Hansen, L. (2024). *Ritual human sacrifice in Mesoamerica*. Springer Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-36600-0>
- Mizuchi, S. L. (1998). *The science of sacrifice: American literature and modern social theory*. Princeton University Press.

- Obbink, D. (1993). 3. Dionysus poured out: ancient and modern theories of sacrifice and cultural formation. in T. Carpenter and C. Faraone (eds.). *Masks of Dionysus* (pp. 65-86). Cornell University Press.
- Ocak, A. Y. (1989). *Türk folklorunda kesik baş. (tarih-folklor ilişkisinden bir kesit)*. Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Oring, E. (1976). Three functions of folklore: Traditional functionalism as explanation in folkloristics. *The Journal of American Folklore*, 89(351), 67-80. <https://doi.org/10.2307/539547>
- Önal, M. N. ve Daşdemir, C. (2022). İnsandan hayvana kurban ritüelinin değişim ve dönüşümü: Manas Destanı örneği. *Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 133-148. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitigefd/issue/70352/1104865>
- Örgel, S. (2022). Kurbanın gerekliliği: sanatta tekrarlanan kurban sembolizmi ve metaforlarının tematik bir analizi”. *İDİL*, 100, 1736-1749. 10.7816/idil-11-100-04
- Özkan, A. R. (2023). *Dinlerde kurban kültü*. Akçağ.
- Padel, F. (2000). *The sacrifice of human being: British rule and the Konds of Orissa*. Oxford University Press.
- Palaver, W.-Borrud, G. (2010). Violence and religion: Walter Burkert ana René Girard in comparison. *Contagion: Journal of Violence, Mimesis, and Culture*, 17, 121-137. <https://www.jstor.org/stable/41925320>
- Parıltı, U.- Yücel, Ç. (2019). Anadolu prehistoryasında insan kurbanı ve mitolojik hikayelere yansımaları. İ. O. Akkın- vd. (Eds.) *Uluslararası Mitoloji Sempozyumu* (2-5 May 2019, Ardahan) Bildirileri (ss. 920-938).
- Pizzato, M. (2005). *Theatres of human sacrifice: From ancient ritual to screen violence*. State University of New York Press.
- Ptacek, M. (2015). Durkheim’ s two theories of sacrifice: Ritual, social change and les formes élémentaires de la vie religieuse. *Durkheimian Studies*, 21(1), 75-95. <https://doi.org/10.3167/ds.2015.210104>
- Recht, L. (2018). *Human sacrifice: archaeological perspectives from around the world*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108610322>
- Reyhan, E. (2009). The Missing God Telipinu Myth: A chapter from the Ancient Anatolian mythology. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(45), 85-106. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000420
- Reyhan, E. (2016). Hitit arşivlerinde Kizzuwatna kökenli “Tanrıları Çağırma Ritüelleri”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35(60), 1-38. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000640
- Rives, J. (1995). Human sacrifice among Pagans and Christians. *Journal of Roman Studies*, 85, 65-85. <https://doi.org/10.2307/301058>
- Savaş, H. (2018). “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy”da ritüel bir insan kurbanı var mıdır? *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(12), 352-363.
- Schwartz, G. M. (2017). The archaeological study of sacrifice. *Annual Review of Anthropology*, 46, 223-240. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102116-041434>
- Schwartz, G. M.- Porter, A. M. (2012, Eds.) *Sacred killing: The archaeology of sacrifice in the Ancient Near East*. Eisenbrauns.
- Sevinç Erbaşı, F. (2023). Alaca Höyük’te Hitit bayramları ve kurban uygulamaları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(35), 822-845. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1285870>
- Sevinç, F. (2007). *Hititlerde ölümlere ve yeraltı tanrılarına sunulan kurbanlar* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Shilling, C.-Mellor, P. A. (2013). "Making things sacred": Re-theorizing the nature and function of sacrifice in modernity. *Journal of Classical Sociology*, 13(3), 319-337. <https://doi.org/10.1177/1468795X13480643>
- Simpson, J. (1967). Some Scandinavian sacrifices. *Folklore*, 78, 190-202. <https://www.jstor.org/stable/1258184>
- Thomassen, E. (2004). Sacrifice: Ritual murder or dinner party? *Selected papers and discussions from the Tenth Anniversary Symposium of the Norwegian Institute at Athens* (pp. 275-283) The Norwegian Institute at Athens.
- Tuğrul, S. (2010). *Ebedi kutsal, ezeli kurban. Çok tanrılıktan tek tanrılığa kutsal ve kurbanlık mekanizmaları*. İletişim.
- Tural, M. (2022a). Psiko-fenomenolojik açıdan Yahudilikte arınma ritüelleri. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 5, 131-168.
- Tural, M. (2022b). Psiko-fenomenolojik açıdan Hristiyanlıkta arınma ritüelleri. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 6, 101-124.
- Türkan, A. (2022). Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da kurban (Ahmet Ekşi-vd., Ed.) *II. uluslararası İslam kültür ve medeniyeti sempozyumu: Kurban*. (ss. 37-54). Ensar Neşriyat.
- Ullucci, D. (2015). Sacrifice in the Ancient Mediterranean: Recent and Current Research. *Currents in Biblical Research*, 13(3), 388-439. <https://doi.org/10.1177/1476993X15583943>
- Uygun, A. (2019). Bir kurban ritüeli olarak kurbanın yakılması ve yağ takdimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 148-163.
- Üren, U. (2015). Türklerde at kurbanı ve Dede Korkut'taki izleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(2), 65-74.
- Watts, J. W. (2007). *Ritual and rhetoric in Leviticus: From sacrifice to scripture*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511499159>
- Yavuzer, H. (2019). Türk kültüründe kurban kültü ve misafir kurbanı. *Aydın Türklük Bilgisi*, 5(2), 141-147.
- Yerkes, R. K. (1952). *Sacrifice in Greek and Roman religions and Early Judaism*. Scribner's,
- Yetkiner, B. (2017). Dini bir ritüel olarak kurban ritüelinin iletişim işlevi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 62, 329-340. <https://doi.org/10.16992/ASOS.13238>
- Yıldız, H. (2019). Anadolu Alevî-Bektaşî inanç dünyasında kurban anlayışı ve kurbanla ilgili ritüeller. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 20, 135-152. <https://doi.org/10.24082/2019.abked.231>
- Yüksel, P. (2017). *Kurban in Turkey: From traditional ritual to urban practice* [Unpublished Master Thesis] Boğaziçi University Atatürk Institute for Modern Turkish History.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).